Сүлейман Рәһимов

САДӘ ИНСАН

I

Он илә яхындыр ки, мән Бакыда ишләйирәм. Бурая кәлдийим илк күндән бу анә кими илк ишләдийим идарәдә олан бир нәфәри унуда билмәмишәм. Һәмин идарәдә әлли нәфәрә яхын адам чалышырды. Бунларын ичәрисиндә лап илк күнләрдән мәним диггәтими һәмин адам өзүнә чәлб этмәйә башламышды. Ады Әли иди, яшлы олдуғуна көрә идарәдә һамы ону—Әли әми—дейә чағырырды.

Әли әминин хасиййәти белә иди. О, аз күләр, чох дүшүнәрди. Онун гырышыг алнында бир мә'на топландығы, чийниндә исә муәййән бир йүкүн кәздийи, дахилән бир шейдән чох разы, эйни заманда нәдәнсә бир шейдән наразы олдуғу сезилирди. Сонра билдим ки, идарәдә онунла марагланан тәкчә бир мән дейиләм. Ишчиләрин бир чоху онун һәрәкәт вә данышыгларына фикир верир, өз араларында онун һаггында данышырлар.

— Чох гәрибә кишидир—дейирдиләр—һәлә бу вахта гәдәр эвләнмәмишдир. Өзү дә эви тикилмиш үстүнә айры бир ағыр йүк көтүрмүшдүр!

— Нечә йә'ни ағыр бир йүк?

—Лап чаванлығындан онун истәкли гардашы өлмүш, беш-алты баш сүдәчәр, хырым-хырда чолуг-чочуғуну өз һимайәсинә алмышдыр.

Мән бу сөһбәтләри ешидән күндән сонра бизим Әли әмийә айрыча фикир вермәйә вә онун һәрәкәтләринә даһа артыг көз гоймаға башладым. О, нечә ки, көмәкчи гапы ағзында даянар, бир иш, я бир шикайәт үчүн кәлән адамлары гайда вә нөвбә илә ичәрийә бурахарды Күндүз дә—ахшам да ону бурада, ишдә көрмәк оларды. Биз ишә кәлмәйәндә, бир ичласа вә я бир мүшавирәйә кедәндә о, ишдә олмалы, кабинетдә даянараг телефонларын сорғуларына чаваб вермәли иди. Беләликлә бизим көмәкчи һәр биримиздән артыг бурада вахт кечирмәли олурду. Буна көрә дә о, нә айры бир ишдә чалыша билир, нә дә айры бир ердән әлавә бир мәвачиб ала билирди.

Гәбул отағында о ишини низама салыб, адамлары вахтлы-вахтында ичәрийә бурахдығы һалда, һәр кәсә азы ярым саат данышмаға имкан ятратдығы һалда вә үрәк чырпынтысы илә һамысының гейдинә галдығы һалда өз сөзләрини һәфтәләр вә бәлкә айларла боғазында боғар, мүнасиб бир вахт ахтарарды. Күндә азы филан гәдәр ичәрийә кирдийи, башгаларына бәрәсиндә филан гәдәр данышдығы, чаваб алдығы һалда өзү барәсиндә бирдән-бирә данышмаг истәмәз вә өз сөзләрини яхшы-яхшы биширмәйә чалышарды.

Иш гуртарыб һамы чәкилиб кедәндән сонра бә'зән мән артыг даянар, иш заманы чатдырмадығым кағызлара бахар, муәййән истигамәт вермәк үчүн дәркәнарә гоярдым. Бу заман бизим Әли әми явашча башыны гапыдан ичәрийә салыб:

— Сиз кетмирсинизми?—дейәрди—бәс йорулмамышсыныз?

— Әли әми сиз кедин!—дейә чаваб верәрдим, йәгин ки, сиз йорулмушсунуз, һәмишә аяг үстә чох чәтиндир.

Йорғун да олса Әли әми мәним бу сөзләримдән күләш бир сифәт алыб, ичәри кирәр, яхынлашыб столун кәнарында аяг үстә даянар, бир шей олмаса да белә, столун үстүнү яваш-яваш тәмизләр, өртүйүн ора-бурасыны чәкишдирәрди:

— Мән чох чалышырам анчаг енә дә баш тутмур—дейә килай-күзар эдәрди:—өһдәләриндән кәлә билмирәм. Дейирәм ки, мәшғулдур, иш чохдур, белә шейин үстүндә баш ағрытмаг олмаз—олмур... Баханда мәним өзүмә дә чох ағыр олур. Анчаг бахырам ки, бурада да адам олан әлә зәнкиндән кәлир, зәнкиндән дә бир баш кәлир.

— Нә олар, һөкумәт иш үчүн муәййән саат гоюбдур.—дейә мән она чаваб верәрдим—ишләйәндән сонра гой кедиб динчәлсин ени гүввә топласын. Бу барәдә һәр кәсин ихтияры өзүндәдир.

— Ихтияр өзүндә оланда нә олар, бәс инсаф? Ахшам да, сәһәр дә һей көз гоюб бахырам дүзү үрәйим од тутуб яныр, бир дөгигәни дә гәнимәт билән гәрибә адам вар.

Мән бизим көмәкчинин бу сөзләринә фикир вериб көрүрдүм ки, бизим көмәкчи бу идарә илә, өзү дә өз вәзифәси илә бәлкә дә өзү дә билмәдән чох мөһкәм сурәтдә бағланыбдыр. Бир вахт мән она,—бу яшы өтмүш гочая бир яхшылыг этмәк истәдим. Ону башга, нисбәтән асан бир ишә көчүрмәйи тәклиф этдим.

— Сакит бир иш, доплуғу да һәлә йүз манат бурадан артыг, орада иис олмаз, Әли әми!

О, башыны ашағы салыб, ерә бахабаха:

— Бура өйрәнмишәм—дейиб даяпды.

—Ора сизин үчүн чох раһат олар. Биз дә сизин еринизә—йүнкүл бир адам көтүрәрик, йохса «ач гапыны-өрт гапыны» илә йорулурсунуз. Биз дә чох буюрмаға дүзү утанырыг...

Бу вахт о нәфәсини дәриб:

— Йоруланда нә олар—деди—нә олубдур, мән сиздән артыг дейиләм ки...

Мән бахдым ки, бу тәклиф бизим Әли әминин гәлбинә тохунур. Онун бахышлары: «Мән гочалырам дейә мәни башдан эләмәк истәйирләр»—дейир. Мән артыг исрар этмәдим, Әли әми өз еринда галды.

II.

Бир мүддәт сонра мән башга идарәйә кечдим, анчаг Әли әмини һеч унуда билмирдим. Һәр заман мән ону күчәдән кечәндә я һәмин гапы ағзында даянан көрдүкдә яхынлашар, салам верәр вә онунла көрүшәрдим.

— Нечәсиниз Әли әми?

— Чох яхшы!..

— Гочалма бары, Әли әми!

— Йох, гочалырам—дейә о әлини ағаран саггалына атар сонра башында кәздирәр вә дәриндән нәфәс аларды.—даһа гочалыг лап юхары баша чыхыбдыр. Бә'зән көрүшәндә мән ондан өһдәсинә көтүрдүйү чолут-чочуғу сорушардым. Бу заман о башыны тәрпәдиб:

— Шүкүр даһа екәлирләр!—дейә парлыг көзләри күләш сифәтилә чаваб верәрди—даһа галхырлар...

Беләликлә мәнимлә бизим Әли әминин арасында белә бир үлфәт он ил давам эдиб кәлмиш вә бу күнүн өзүнә дә чыхмышды.

Бир күн ишин ахырында даяныб енә дә ишләрә бахырдым. Нә иш үчүн исә көмәкчими чағырмалы олдум. Зәнк этдим, кәлән олмады. Дөнүб диварлакы саата бахдым көрдүм ки, кечдир, һеч бир кәс йохдур. Мәним индики көмәкчим дә чыхыб эвинә кетмишдир. Бу заман һарадан-са бизим сабиг көмәкчи киши мәним ядыма дүшдү, «һарадасан Әли әми»—дедим. Әлә бу ан гапы ачылды, мән онун ағармыш башыны, аргаз күләш сифәтини көрдүм.

— Салам!

— Әлейкүмәссалам Әли әми!

О, гапы ағзында даяныб:

— Бурая кәлмишдим—деди—идарәдән кағыз кәтирмишдим. Үрәйим истәди, аяг сахладым, дедим ки, һеч яхшы дейил бурадан кедим, салам вермәйим. Көзләдим чыхмадыныз...

Мән күрсүдән аяға галхдым, ону гапы ағзындан ичәрийә өз яныма чағырдым. Билмирәм о, сөзлү иди, я нечә, Чох дуруха-дуруха тәрпәнди.. Бәлкә дә бир сөзү вар иди, енә дә боғазында боғурду?

— Йох зәһмәт вермәк истәмирәм, ахыр.

— Йох. нә зәһмәти вар! Кәлин, мән сизинлә көрүшмәк истәйирдим.

Бизим Әли әми яваш-яваш утана-утана аддым-аддым яхын кәлди, онунла көрүшдүм.

— Әйләшин—дедим—Әли әми!

Әли әми әйләшмәдән аяг үстә даяныб, адәти үзрә енә столун өртүйүнү гурдаламаға вә чәкишдириб дүзәлтмәйә башлады. Мән онун һалыны сорушдум.

— Ишиниз нечәдир Әли әми?

— Пийә, пис доланмырам.

Сөһбәт эләдик. Ахырда мән Әли әмидән онун ушагларыны сорушдум. О:

— Шүкүр!—деди—һамысы бөйүйүб даһа!

О, бөйүйүб эрсәйә чатдырдығы беш чаванын адыны бир-бир садылады:

— Онлардан бири он иллик мусиги мәктәбини битириб, инди дөвләт консерваториясында охуюр. Бу кичик оғландыр, лап кичийи, атасы өләндә яш-ярымында иди. Инди филармонияда чалыр.

Сонра гоча о бириләриндән данышыб:

—Гыз да дарүлфүнунда охуюр—деди—бизим университетдә! Ондан кичик гыз да катибдир, бизим Низами институтунда.... Анчаг бөйүк оғландан кичийи вәтән йолунда кетди, дөнмәди. Лап бөйүйү шүкүр, алны ачыг, дөшү долу гайытды. Инди шәһәрдә һәким ишләйир, доктор, бизим Бакыда. Бурадан әскәрә кедәндә һәким мәктәбини тәзәчә гуртармышды.

Гоча данышдыгча һейрәт мәни көтүрдү. Он илдән бәри таныдығым Әли әмини анчаг инди, бу сөһбәтдән сонрамы мән анламаға, яхындан танымаға башлайырам?..

Мән бир гәдәр дә гочаны тәрпәтмәк истәдим:

— Ушаглар сәнә нечә бахырлар—дедим—йолуну нечә сахлайырлар?

— Чох яхшы—дейә гоча ифтихар вә бөйүтдүйү адамлара гаршы еһтирам һисси илә чаваб верди.—Онлар өзләри дә дейирләр ки, әми даһа ишләмә гочалмысан, отур динчәл. Мән дейирәм ки, йох индийә гәдәр һөкумәтә ишләйиб, өмрә беш-үч күн галмыш мейдандан гачмаг олмаз. Дүзү бу мүһарибә вахты чан гоймушам. Бурада о дөшүнә ишарә эдиб—медал да верибләр—деди—эвдәдир, өзүм асмырам. Бундан сонра да даһа һеч яхшы чыхмаз, бу һөрмәтдән сонра.. Бир дә ки, пулуну алырам, өз миннәтимә бир парча чөрәйими ейирәм, һәлә дүшәндә ушаглара да әл хорчлыйи узадырам, нәдән ки, чаванын хәрчи чохдур, даһа мәнә нә лазым?

О әйниндәки пәнчәйини кестәриб:

— Бу да мәним бәсимдир,—деди—кифайәтдир.

Мән башымы галдырдым, бизим гочаны биринчи дәфә көрүрмүшәм кими онун көзләринә диггәтлә бахдым.

— Әли әми—дедим—һеч билирсиниз сиз нә гәдәр бөйүк үрәкли бир адамсыныз? һәм дә нә гәдәр садә бир инсансыныз.

Мәним бу сөзләримдән гоча күлдү, онун көзләри яш илә долду, мән даяныб сусдум, батыға дүшмүш дәрин гоча көзләрә вә бурада доланан мә'налы парылтылы кипләрә диггәтлә бахмаға башладым.

— Бу нәдир—дейә ичәримдә өз-өзүмдән сорушдум—ағламагдыр я күлмәк?...

30—X—1947.

Гуркен Антонян

Аловлу пролетар шаири

(Акоп Акопянын өлүмүнүн 10 иллийи мүнасибәтилә)

Эрмәни пролетар әдәбиййатынын баниси Акоп Акопянын өлүмүндән 10 ил кечир.

Акоп Акопян һәлә кәнч икән ингилаби руһда, чар истибдадынын зүлм вә зоракылығына гаршы кәскин шеирләр язмыш вә бунун нәтичәсиндә Кәнчә кимназиясынын VI синифиндән чыхарылмышдыр. Акоп Акопян Кәнчәни тәрк эдиб иш ахтармаг үчүн Тифлисә кетмиш вә бурада бир ил чалышдыгдан сонра 1887-чи илин әввәлиндә Бакыя кәлмишдир.

Акопян Бакыда алты ай мүддәтиндә өзүнә иш тапа билмәйиб бикар галыр, өз һәмерлиләринин мәнзилиндә яшайыр. Нәһайәт о, капиталист Тер-Акоповун нефт мә'дәниндә фәһләлийә башлайыр.

Акоп Акопян 1887—1893-чү илә гәдәр пролетар Бакысынын мүхтәлиф сәнае мүәссисәләриндә, о чүмләдән Эйзеншмидтин «Вулкан» заводунда фәһлә, кассир, һесабдар олараг ишләйир.

О, бу илләр әрзиндә шәһәрин габагчыл тәләбләри илә таныш олур вә онларла бирликдә Белинскинин, Һерсенин, Писаревин, Чернышевскинин, Добролюбовун вә башгаларынын ярадычылығыны өйрәнир. 60-чы илләрдә рус ингилаби-демократик фикрин бөйүк нүмайәндәләри олан язычыларын, хүсусилә эрмәни әдәбиййатынын бөйүк классики Микаэл Налбандянын әсәрләри кәнч шаир Акоп Акопянын ярадычылығына ә'зәми дәрәчәдә тә'сир кестәрир.

Кәнч шаир өз истедадыны артырмаг үчүн вар-гүввәсилә чалышыр, ярадычылығыны инкишаф этдирир.

Акоп Акопян чар жандармаларынын тә'гибиндән гуртармаг үчүн 1894-чү илдә енә дә Тифлисә көчүр. Лакин о, бурада тутулуб, Метех галасына салыныр.

О, һәбсдән азад олундугдан сонра Аветик Арасханянын «Мурҹ» («Чәкич») адлы либерал мәчмуәсиндә чалышыр.

Акоп Акопян «Намус вә гейрәт» адлы шеири (1895 ил)вә биринчи шеирләр китабы (1899 ил) нәшр олундугдан сонра әдәбиййат саһәсиндә кениш шөһрәт газаныр.

Пролетариатын гүввәтләнмәси, бөйүк Сталинин рәһбәрлийи алтында Загафгазияда болшевик тәшкилатларынын яраныб мөһкәмләнмәси, Маркс—Ленин идеяларынын йайылмасы вә Загафгазиянын сәнае мәркәзләри—Бакыда вә Тифлисдә ингилаби һәрәкатын кенишләнмәси сайәсиндә Акоп Акопянын дүня көрүшү муәййәнләшир.

Ингилабын әсгәри, мәтанәтли болшевик Акоп Акопян 1904-чү илдән, һәлә биринчи рус ингилабы әрәфәсиндә эрмәни пролетар әдәбиййатынын атасы, Ленин—Сталин партиясынын үзвү олур.

Акоп Акопян 1902-чи илдә бир чох ингилаби шеирләри, о чүмләдән италян шаирәси Ада-Негринин вә Белчика шаири Эмил Верхарнын шеирләрини, сонралар исә бейнәлхалг пролетариатын «Интернасионал» һимнини вә башга ингилаби нәғмәләри эрмәни дилинә тәрчүмә эдир.

1905-чи ил ингилабынын чошғун күнләриндә Акопянын үрәк сөзләри даһа учадан ешидилир. О, 1905-чи илин октябрында яздығы «Даһа бир зәрбә» адлы шеириндә фәһлә синфини чар мүтләгиййәтини девирмәйә чағырыр.

О, «Ингилаб» адлы поэмасыны языр. Бу әсәрдә пролетариатын ингилаби руһ йүксәклийини, гәләбәйә олан инамыны экс этдирир вә фәһлә синфини ингилабы мүдафиә этмәйә чағырыр.

О заман бә'зи эрмәни шаирләри декадентчи вә символизм руһунда, бәдбинлик вә ялгызлыг тәрәннүм эдән шеирләр язырдылар. Акоп Акопян исә партиялы поэзияны онлара гаршы гоюр, ингилаб гәһрәманларыны тәрәннүм эдир, фәһлә синфини өз гүввәләрини топламаға, ени мүбаризәләрә һазыр олмаға чағырыр, өзүнүн «Тәзә сәһәр» поэмасында (1909-чу ил) ени, азад, нурлу күнләрин кәләчәйини хәбәр верир. Көркәмли болшевик, публисист Сурен Спандарян онун бу поэмасына йүксәк гиймәт вермишдир.

1906-чы илдә Акопян өзүнүн «Әмәк нәғмәләри» адлы шеирләр китабыны, бундан бир ил сонра исә «Ингилаби нәғмәләр» адлы китабыны нәшр этдирир. Акоп Акопян эрмәни әдәбиййатында ингилаби лирика жанрыны инкишаф этдирән илк бөйүк шаир олмушдур.

Степан Шаумян вә Сурен Спандарян эрмәни пролетар әдәбиййатынын баниси, бөйүк халг шаири Акоп Акопяна йүксәк гиймәт вермишләр.

Онун «Милләтчиләрә» адлы мәшһур шеирини шаирин манифести адландырмаг олар. О. бу шеириндә буржуа, милләтчи әдәбиййатыны, халг дүшмәнләринин амансызчасына ифша эдир.

Маркс — Энкелс — Ленин — Сталинин мәғлуб эдилмәз ингилаби нәзәриййәсилә силаһланан Акопян 1917-чи илин январында языб гуртармыш олдуғу поэмасында кәләчәк коммунизм чәмиййәтинин ингилаби-романтик бир пафосла тәсвир эдир.

Бөйүк Октябр сосиалист ингилабынын гәләбәсиндән вә Загафгазияда совет һакимиййәти гурулдугдан сонра Акоп Акопян ени, азад һәяты, сосиализм гуручулуғуну тәрәннүм эдир, совет халгларынын бөйүк рәһбәрләри—Ленин вә Сталинин бәдии образларыны ярадыр.

Өлкәмизин халг тәсәррүфатыны бәрпа этмәк илләриндә, Сталин беш илликләри дөврүндә Акоп Акопян өз шеирләриндә сосиалист гуручулуғуну экс этдирир. О, «Ширканал-болшевик» адлы поэмасында сосиалист гуручулуғу ишини парлаг сурәтдә тәсвир этмиш, шанлы Ленинград һаггында кезәл поэма язмыш вә гәләбәләримизин рәһбәрләрини тәрәннүм этмишдир.

Совет Эрмәнистанынын вә Совет Күрчүстанынын һөкумәти Акоп Акопянын Загафгазияда совет әдәбиййатынын инкишафындакы хидмәтләрини йүксәк гиймәтләндирмиш, она Эрмәнистанын вә Күрчүстанын халг шаири адыны вермишләр.

И. Әфәндиев

„БАКЫДАН КӨЙКӨЛӘ“

Бакы кино студиясынын яхынларда бурахдығы ени рәнкли филм белә адланыр.

Һәят вә сәадәтлә долу чошғун, һәйәчанлы бир мусигинин тәрәннүмләри алтында Бакы мәнзәрәләри ачылыр. Бизә, кечмишдән гәрибә әфсанәләр нағл эдән Ичәри Шәһәр барысы, эсрарәнкиз бир сүкут ичиндә даяныб этрафы сейр эдир кими көрүнән Гыз галасы вә нәһайәт ени һәятын чошғун бир сур'әтлә чошуб гайнадығы ени Бакы, Азәрбайчан Элмләр Академиясынын гызыл зәрли язылары тамашачынын көзләри гаршысындан кәлиб кечир. Адама элә кәлир ки, бу нәһәнк шәһәрин үмуми аһәнкиндә нә исә фөвгәл'адә бир шей вар. Элә бил ки, бурада кизли, түкәнмәз бир гүввә мүхтәлиф шәкилләрдә хәяли бир кезәлликлә тәзаһүр эдир вә инсанда чошғун дуйғулар доғурур.

Бакы Шәргин үфүгләриндә ишыг сачан бир улдуздур. Биз, «Бакыдан Көй Көлә» филминдә бу сөнмәз улдузун һүснүнә валеһ олуруг.

Бакыдан чыхан йоллар бизи вәтәнин ичәрләринә апарыр. Бу йоллар бизим дуйғу вә хәялларымызы сеһрли бир чазибә илә чәкиб апарыр.

Йоллар, ипәк отлар арасындан, сылдырымлы дағлар дөшүндән доланыб кечир.

Ян-яна дүзүлмүш ябаны алма, армуд ағачларынын, салхым-салхым олуб салланан сөйүдләрин көлкәси онун үзәриндә титрәйир. Биз бахырыг вә о көлкәләрин сәринлийини, йоллар кәнарында битән вәһши күлләрин этрини дуюруг.

Биз, бу йолларда кәлиб кечмиш бабаларымызын талеи һаггында узаг хәялләра далырыг. Биз, боюнларында гумров сәсләнән дәвә карванларынын зырынгһазырынгла бу йоллардан салланыб кетдийини көрүрүк...

Йоллар хош бир хәял кими ахыб кечир...

Биз, дүмдуз отлаглардан кечирик. Гызыл лаләләр ағ чичәкләр арасында алышыб яныр.

Биз белә кичик деталлары көрдүкдә очерк мүәллифләринин зөвгүнү тәгдир этмәйә билмәрик. Һисс эдирик ки, онлар Азәрбайчаны, онун бир нағыл бир хәял кими әфсанәви кезәлликләрини ән инчә нөгтәләринә гәдәр кестәрмәйә чәһд этмишләр.

Дүняда кезәл ерләр, кезәл мешәләр, кезәл көлләр чохдур. Биз Штраусун тәрәннүм этдийи «Вена мешәләринин әфсанәсинә» биканә дейилик. Биз, Каприздәки ахшам мәнзәрәләрини гиймәтләндирмәйи бачарырыг. Лакин бизим «Көй Көлүн» дурушунда, ағачларымызда ягут кими янан лаләнин тәрпәнишиндә элә бир аваз, элә бир кизли мусиги вардыр ки, биз буну дүнянын һеч бир еринда көрүб дуймамышыг. Бу ялныз бизим вәтәнимизин гүдрәтиндән яраныб.

Филмин ән кезәл парчасы «Көй Көлүн» мәнзәрәләридир. Мүәллифләр ону мүхтәлиф көрүнүшдән чәкмишләр. Будур, Күнәшин парлаг ишығы алтында кәмкей тәпәләр арасында «Көй Көл» айнә кими парлайыр.

...Күнәш гүруба әйилир. Саһилдәки ағачларын көлкәләри Көй Көлүн айна үзүндә титрәшиб онун бойнуна доланыр.

...Күнәш Көй Көлүн үзәриндәки ишыг һашийәли сарымтыл кәләғайыны йығыб гейб олур.

...Айын күмүш ишығы алтында Көй Көл юхулу марал көзү кими хумарланыр.

Сүбһ ени галхыр. Көй тәпәләр үстүндә Көй Көлүн үзәринә чәһрайы золаглар узаныр. Көй Көл үркәк бир чейран кими диксиниб көзләрини ачыр.

Тамашачы ондан күчлә айрылыб енә дә өз йолуна давам эдир. Биз инди үзәриндә гарталлар учушан учурумлу дағлар көрүрүк. Ярганларын дибиндә ағ көпүклү дағ чайлары ишыл йосунлу дашларын үзәриндән атланараг гыжылты илә ахыр.

Юхары дағларда сайсыз гоюн сүрүләри көрүнүр.

Филмин кезәл парчаларындан бири дә Кировабад мәнзәрәләридир.

Гәдим Кәнчәнин бир хатирә мә'бәди кими узаг әсрләрдән бизә әфсанәләр сөйләйән Көй мәсчидин Фирузә таглы күнбәзи ағыр-ағыр көзләримиз гаршысындан кечиб кедир. Бир анлыға элә бил ки, адамы бәһт апарыр. Лакин бирдән яшыл бағлар арасындан кәлиб кечән трамвайларын сәси бизи диксиндирир; Азәрбайчанын икинчи сәнае мәркәзи өз чошғун һәяты илә көзләримиз гаршысында чанланыр.

Даһа сонра биз бөйүк Низаминин Кәнчәнин күлләри, чичәкләри арасындан йүксәлән һейкәлини көрүрүк. О һейкәли шаирин вәфатындан 800 ил сонра яшаян кәнч Азәрбайчан һейкәлтәрашы Фуад Әбдүррәһманов яратмышдыр. Гөнгарда әсән күләйин тә'сири илә Абидәнин этрафындакы чичәкләр арамла тәрпәнишир. Онлар шаирә шәрәф маһнылары охуюрлар. Онлар шаирин 800 ил бундан әввәл тәрәннүм этдийи Азәрбайчан күлләридир.

☆

«Бакыдан Көй Көлә» филми бизим Бакы кино-студиясынын вәтәнимизә кичик, лакин чох гиймәтли бир һәдиййәсидир. Филм бөйүк техники усталыгла чәкилмишдир. Рәнкләр олдугча айдын чыхмышдыр. Һәр бир отун, һәр бир чичәйин, һәр бир кол-косун өз көрүнүшү бүтүн рәнк нағыларилә айнилә һәятда олдуғу кими тамашачынын көзләри гаршысында чанланыр. Бу филм кестәрир ки, Бакы кино студиясы кәләчәкдә кезәл рәнкли филмләр чәкмәк үчүн чох кезәл имкана маликдир.

СӘТТАР ХАНЫН БАЙРАҒЫ ЭНМӘЗДИР

(Әввәли икинчи сәһифәдә)

лыр. Ялныз шәһәрләрдә дейил, тарих боюһеч бир һәким аягы дәймәйән кәндләрдә, гәсәбәләрдә, хәстәханалар, мүаличәханалар ачылыр. Торпагсыз кәндлиләрә торпаг верилир. Халг бу ени һәята, бу мәдәни йүксәлишә севинир.

Филмдә тамашачыны һәйәчанландыран сәһнәләрдән бири Гызыл Орду Иран Азәрбайчаны шәһәрләриндән чыхаркән халгын кестәрдийи мәһәббәтдир. Он минләрлә адам күчәләрдә дураараг Иран Азәрбайчанына вида эдән Гызыл Орду әскәр вә забитләрини күл дәстәләри илә йола салырдылар. Гадынлар өз оғулларыны, севкилиләрини йола салырлармыш кими «Яхшы йол!» дейә онларын ардынча су атыр, айнә тутур, көз яшларыны ахыдырлар. Бу, халгын гәһрәман Гызыл Орлуя тәшәккүрү иди, халг беш ил мүддәтиндә Гызыл Орду илә бөйүк үлфәт бағламыш, ону үрәкдән севмишди. Халг билирди ки, Гызыл Орду олдуғу ердә һеч бир мүртәче гүввә әл-гол ача билмәз, халгын азадлыг сәси боғулмаз. О, элә буна инанараг өз азадлыг байрағыны йүксәлтмишди. Халгын севимли рәһбәри Пишәвәри Гызыл Орду Ирандан чыхаркән яздығы «Хош кәлдиниз!» мәгаләсиндә азәрбайчанлыларын фикрини чох дүзкүн ифадә эдәрәк язмышды:

«Гызыл Орду бүтүн бәшәриййәти фашизм әсарәтиндән хилас этдийи кими, Иранын да бүтүн халгларыны, хүсусән Азәрбайчан халгыны һәм фашизм әсарәтиндән, һәм икинчи чаһан мүһарибәси бәлаларындан, һәм дә пәһләви режиминин бәдбәхт ишкәнчәләриндән хилас этмишдир. Бу унудулмасы гейри мүмкүн олан бир хидмәтдир.

Гызыл Орду өлкәмизә кәлдийи күндән бәри бир дәфә дә олсун бизим һеч бир дахили ишимизә гарышмамышдыр. Лакин онун өз халгына, вәтәнинә бәслэдийи дәрин мәһәббәт вә сәдагәт, чәнки гәһрәманлыг вә али әхлаг нүмунәләри биз азәрбайчанлыларын һәр бири үчүн бир ибрәт дәрси олараг гүдрәтли, мә'нәви гүввәйә чеврилмишдир ки, бу да өлкәмиздә фикри ингилаба бөйүк көмәк этмишдир. Биз ифтихарла дейирик ки, Азәрбайчан халгынын гәһрәман фәдаиләри вә милли гошунун фәдакар дөйүшчүләри өз вәтәнинә мәһәббәти вә өз милләти йолунда чанындан кечмәйи шанлы Гызыл Ордудан өйрәнмишләр».

Филм ялныз Азәрбайчанда дейил, Азәрбайчана ямышыглы Күрдүстанда да ени һәятын бир сел кими чошдуғуну кестәрир. Өз гәһрәманлыглары илә танынан күрдләр 1941-чи илдән бәри Иран мүстәбид һөкумәтинин мә'мурларыны Күрдүстан торпағындан говмуш вә өз мүгәддәратыны өз әлләринә алмышдылар. Күрд демократ фиргәсинин тәшкили күрд халгына өз кәләчәк һәдәфини кестәрмишди. Бу фиргәйә күрд халгынын аличәнаб оғлу, элми, фәзиләти илә Ирандан чох узагларда мәшһур олан Газы Мәһәммәд рәһбәрлик эдирди. Газы Мәһәммәдин бөйүклүйү эйни заманда Азәрбайчан халгынын азадлыг йолундакы мүбаризәси илә үрәкдән бағлы олмасында иди. Һәр ики милләт Иран мүртәче һөкумәтинә гаршы әлбир, чийин-чийинә мүбаризә эдир, галибиййәти азәрбайчанлыларла күрдләрин мөһкәм иттифагында көрүрдүләр. Азәрбайчан Гызыл Баш Ордусу вә фәдаи дәстәләри Тәбриз күчәләриндә вүгарла кечдийи кими, Күрдүстанын мәркәзи Меһабадда да күрд фәдаи дәстәләринин вә күрд гошунунун полад сыралары һәр күн өтүб кечирди. Меһабад да кезәлләшир вә абадлашырды.

Бүтүн бу ишләр ялныз бирчә ил әрзиндә олмушду. Азәрбайчан һәр чәһәтдән чичәкләнир, гызыл күл кими ачылыр, палчыг ичәрисиндән чыхарылмыш вә тәмизләнмиш дүрр кими парлайырды.

Лакин кечәгушу ишығын, байгуш абадлығын дүшмәнидир. Азәрбайчандан да доған парлаг азадлыг күнәши Теһранын көзүнү гамашдырырды. Теһран горхуя дүшмүшдү. Азәрбайчандакы азадлыг һәрәкаты бүтүн Иран халгларыны аяға галдырырды. Истибдад байгушу Азәрбайчанын абадлашмасына, азадлыг маһнылары сөйләйән бүлбүлләрин охумасына разы ола билмәзди. Чәмән гурумалы, биналар йыхылмалы иди.

Теһран сөз йох, бу дәфәдә дә кечмишләрдә олдуғу кими Азәрбайчанын үстүнә ачыгдан-ачыға кәлә билмәйәчәкди. Азәрбайчанын бир ашыла олан чаван ордусу вә фәдаи дәстәләри Иранын мин иллик гошунуну бир һәмләдә вуруб дағыда биләрди. Иран һилә йолуну тутду. Гырх ил әввәл Сәттар хан һәрәкатыны боған вә ондан сонра Иранда баш верән бүтүн ингилаби һәрәкатларын боғулмасында билаваситә иштирак эдән гоча «сиясәтчи» Гәвам-әс-Сәлтәнә ортая атылды. О, фашист рәһбәрләри һаггында чәкиләи шәкилләрдә олдуғу кими, чанавар сифәтинин үстүнә бир мәләк маскасы тахды. Иран демократ фиргәси дүзәлтди. Азәрбайчан милли һөкумәти илә сазиш үчүн Тәбризә кендәриндийи һеј'әт иәпики азәрбайчанлыларын тәләбләрини гәбул этди. Азәрбайчандакы ислаһатын чохунун бүтүн Иранда ерина етирилечәйини өһдәсинә алды. Гәвам үзүнә мәләк маскасы тахараг, йыртычы пәнчәсинә ағ әлчәк кейиб бу сазишләри имза этди. Радио илә азәрбайчанлылары тәбрик этди. Москва гаршысында белә, Азәрбайчан мәсәләсинин сүлһ йолу илә һәлл эдиләчәйинә сөз верди.

Лакин бунларын һамысы сөз иди. Азәрбайчанын азад олмасына нә иликләринә гәдәр мүртәче олан Гәвам, нә дә онун американ вә инкилис ағалары разы олардылар. Онлар Азәрбайчанда демократик һәрәкаты боғмаг вә бүтүн Шәргдә бир азадлыг улдузу кими парлаян Азәрбайчан милли һөкумәтини йыхмаг планыны әлбир тутдулар. Гәвам маскасынын архасындакы о бири сифәтини, чанавар дишләрини заһирә чыхарды. Ганлы пәнчәсини Азәрбайчана атды. Минләрлә жандарма, часус, чанинин палтарларыны дәйишиб Азәрбайчана сохду. Мәчлисә сечкиләрин әмниййәтдә кечмәсини бәһанә эдәрәк Азәрбайчана гошун еритди. Азәрбайчанлылар сазиш әсасында Иран гошунуну мүһарибәсиз Азәрбайчана бурахдылар, гошун исә милли азадлыг һәрәкатыны боғду.

Енә истибдад өз ганлы ганадларыны Азәрбайчанын үзәринә сәрди. Азәрбайчанда доған азадлыг күнәши хәфәләнди. Дар ағачлары тикилди, һәбсханалар адамларла долдурулду. Азәрбайчана дөйүшсүз-давасыз кирдикләри һалда өзләрини гәл'әләр алмыш зәнн эдән Иран гошуну өзүнү «нотила» ордусу адландыраараг вә өз «гочаглығындан» гудураг Зәнчан, Тәбриз вә башга шәһәрләрдә ганы су ерииә ахытды. Халгын ән кезәл вә намуслу оғулларыны дар ағачындан асды, зәнчирләйиб зинданә атды. Йүзләрлә эви талан эдиб дағытды. Минләрлә аиләләри сүркүн этди.

Тамашачынын севинч вә мәһәббәтлә гаршыладығы адамлар Азәрбайчан халгынын гәһрәман оғуллары Азадвәтән, кенерал Кәбири, Фирудин Ибраһими, күрд халгынын нәчиб рәһбәрләри Газы Мәһәммәд, Мәһәммәд Һүсейн хан, онлар вә йүзләрлә башгалары артыг дар ағачындан асылмышдыр. Ана дилиндә чыхан китаблар яндырылмыш, ана дилиндә олан мәктәбләр дағыдылмыш, милли театр, милли филармония говулмуш, дарүлфүнун бағлатдырылмыш, кәндлиләрдән торпаг кери алынмыш. Азәрбайчандан халгын говдуғу шәрәфсиз жандармалар, рүшвәтхор вә намуссуз полисләр он гат бир гәзәб вә әдавәтлә гайтарылараг, халгын бойнуна миндирилмишдир. Гамчыларын, шаллагларын сәсиндән гулаг батыр. Артыг Тәбриз радиосундан халгын азадлыг маһнысы ешидилмир. Өз чинайәтинә севинән дүшмәнин байгуш уламасы шән нәғмәләри боғмушдур. Инди Иран Азәрбайчанынын һеч бир еринда шәнлик йохдур. Һәр ердә сач йолан аналарын фәряды, саһибсиз галмыш вә намуслары хәтәрдә олан кәлинләрин, гызларын, етим ушагларын наләләри көйләрә йүксәлмишдир.

Тамашачы филмә бөйүк бир һәйәчан вә үрәк чырпынтысы илә бахыр. Бу филм башга язылдығы кими һеч дә Иран Азәрбайчанында, Аразын о тайында ялныз ики ил мүддәтиндә (1945—46-чы илләрдә) олан һадисәләри кестәрмир. Филм Азәрбайчан халгынын Иран иртичасына гаршы он илләрлә апардығы мүбаризәни тәсвир эдән чанлы бир сәнәддир. Халг он илләрдән бәри һәсрәтини чәкдийи азадлыға бу дәфә дә говуша билмәди. Лакин бу һеч дә сон дейилдир. Иртича гүввәләри мүвәггәти олараг галиб кәлә билсәләр дә азадихаһ халг гүввәләринин гаршысында кеч-тез диз чөкәчәкләр. Үстүнлүк һәмишә халгын тәрәфиндә олмушдур. Гәлбләр интигам алову илә алышыб яныр. Ялныз Азәрбайчан халгы дейил, Иран истибдадынын тәзйиги алтында әзилән фарслар, күрдләр вә башгалары, бу күн олмаса да сабаһ истибдад һөкумәтини дармадағын эдәчәк вә өз азадлыгларыны газаначаглар. Тамашачылар салондан мөһкәм бир инамла чыхырлар:

— Сәттар ханын галдырдығы азадлыг байрағы энмәздир. Азәрбайчан азад олачагдыр!